

გიორგი ნარიმანიშვილი
თბილისის თავისუფალი უნივერსიტეტი
g.narimanishvili@freeuni.edu.ge

ქართული სამეფო დინასტიები და პოლიტიკური მემკვიდრეობის საკითხები შუა საუკუნეების საქართველოში

რეზიუმე

ქართული საისტორიო წყაროების თანახმად, სამეფო ხელისუფლების გადაცემისას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა მემკვიდრეობის საკითხს. სამეფო ძალაუფლება, როგორც წესი, მამიდან ვაჟიშვილზე გადადიოდა. იმ შემთხვევაში, თუ ტახტის პირდაპირი ხაზით გადაცემა ვერ ხერხდებოდა, წინა პლანზე გამოდიოდა ქალიშვილის უფლებები. ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა სამეფო ოჯახის წევრი ქალის უფლებრივი მდგომარეობა. ქართული საისტორიო წყაროების მიხედვით ჩანს, რომ ქალს არა მხოლოდ მემკვიდრეობითი ქონებრივი უფლებები ჰქონდა, არამედ სამეფო ხელისუფლების მემკვიდრეობის უფლებაც გააჩნდა. სწორედ ამ უფლების გამოყენებით, საქართველოში რამდენჯერმე მოხდა სამეფო ხელისუფლების ლეგიტიმურად გადაცემა. ამის ერთ-ერთი ყველაზე ნათელი მაგალითია ქართლში მირიანის გამეფება. ქართლის მეფე ასფაგურის ასულზე, აბეშურაზე, ქორწინების შემდეგ ის ქართლის მეფე გახდა. რის შედეგადაც, სამეფო ხელისუფლება ცოლიდან ქმარზე გადავიდა. ასე დაედო სათავე ქართლში ფარნავაზიან-ხოსროიანთა დინასტიის მმართველობას. ამდენად, მირიანი და მისი მემკვიდრეები ფარნავაზიანთა პოლიტიკური მემკვიდრეები გახდნენ. VI საუკუნეში ქართულ პოლიტიკურ არენაზე ჩნდება ბაგრატიონთა საგვარეულო, რომელიც საქართველოს სამეფო ტახტისთვის ბრძოლაში აქტიურად ერთვება. ხანგრძლივი დაპირისპირების შემდეგ, XI საუკუნის დამდეგს, ბაგრატ III გახდა გაერთიანებული საქართველოს მეფე. ის იყო ორივე დინასტიის პოლიტიკური მემკვიდრე. ქართველთა მეფობა მან მამისგან მიიღო, ხოლო ხოსროიანთა მემკვიდრეობა კვლავ ქალის ხაზით გადავიდა და გურანდუხტის მხრიდან ერგო ბაგრატს.

საისტორიო წყაროებში კარგადაა ნაჩვენები, რომ პოლიტიკური მემკვიდრეობის ლეგიტიმურობის საკითხს მკაცრად იცავდნენ ჯერ ხოსროიანები და შემდეგ ბაგრატიონები.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ფარნავაზის მიერ დაარსებული ქართული სამეფო დინასტიის ერთიანი პოლიტიკური ხაზი გაწყდა მხოლოდ 1801 წელს, როდესაც რუსეთის იმპერიამ საქართველოს ინტერვენცია მოახდინა და მეფობა გააუქმა. ერთიანი საქართველოს პოლიტიკური რეალობა 1921 წლის კონსტიტუციის მიღებით, დემოკრატიულ საფუძვლებზე იქნა აღდგენილი.

საკვანძო სიტყვები: საქართველოს ისტორია, სამეფო დინასტია, მემკვიდრეობა, ხოსროიანები, ბაგრატიონები.

ქართული სახელმწიფოს ჩამოყალიბების პროცესი მრავალი ასწლეულის მანძილზე მიმდინარეობდა. მეცნიერები ვარაუდობენ, რომ უძველეს ქართულ სახელმწიფოებს ძვ.წ. II ათასწლეულში წარმოქმნილი დიაოხი/დაიაენის და კოლხას სამეფოები წარმოადგენდნენ. ქართული საისტორიო წყაროები, პირველი გაერთიანებული ქართული სახელმწიფოს,

ქართლის/იბერიის სამეფოს შექმნას ფარნავაზს მიაწერენ. ძვ.წ. IV საუკუნის მუწურულსა და ძვ.წ. III საუკუნის დასაწყისში ჩამოყალიბებულმა ამ სამეფომ, მრავალი ცვლილებისა და ტრანსფორმაციის მიუხედავად, თითქმის ათასი წელი იარსება.

ქართული საისტორიო წყაროების მიხედვით, ქართულ სამეფო დინასტიას ფარნავაზმა ჩაუყარა საფუძველი. ლეონტი მროველი გადმოგვცემს, რომ ფარნავაზი ქართველთა ეთნარქის, ქართლოსის შთამომავალი და შესაბამისად, პოლიტიკური მემკვიდრე იყო. სწორედ ეს მემკვიდრეობა გახდა მისი ტახტზე ასვლისა და ეგრისის მთავრის, ქუჯის მხრიდან მისი უფლებების აღიარების საფუძველი. ამაზე მიუთითებს ქართველი მემკვიდრის მიერ მოტანილი ქუჯის სიტყვები. როდესაც ფარნავაზი ეგრისის მთავარს შეხვდა, ქუჯიმ მას უთხრა: „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა, და შენ გმართებს უფლობა ჩემი“ (ლეონტი მროველი 1955, 22). ფარნავაზის შვილის, საურმაგის გარდაცვალების შემდეგ, ქართლის მეფე გახდა მისი სიძე, მირვან ნებროთიანი. ეს საკმაოდ მნიშვნელოვანი პოლიტიკური პასაჟია და ის, ქართულ სინამდვილეში, სამეფო ძალაუფლების ქალის ხაზით გადაცემის პირველ პრეცედენტს წარმოადგენს. მსგავს შემთხვევებს მომდევნო ეპოქებშიც არაერთხელ ჰქონდა ადგილი.

ქართული საისტორიო წყაროების თანახმად, სამეფო ხელისუფლების გადაცემისას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა მემკვიდრეობის საკითხს. სამეფო ძალაუფლება, როგორც წესი, მამიდან ვაჟიშვილზე გადადიოდა. იმ შემთხვევაში, თუ ტახტის პირდაპირი ხაზით გადაცემა ვერ ხერხდებოდა, წინა პლანზე გამოდიოდა ქალიშვილის უფლებები¹.

ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა სამეფო ოჯახის წევრი ქალის უფლებრივი მდგომარეობა. ქართული საისტორიო წყაროების მიხედვით ჩანს, რომ **ქალს არა მხოლოდ მემკვიდრეობითი ქონებრივი უფლებები ჰქონდა, არამედ სამეფო ხელისუფლების მემკვიდრეობის უფლებაც გააჩნდა**². სწორედ ამ უფლების გამოყენებით, საქართველოში რამდენჯერმე მოხდა სამეფო ხელისუფლების ლეგიტიმურად გადაცემა. ეს ფაქტორი მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ნებროთიანთა და არშაკუნიანთა ქართლის ტახტისთვის დაპირისპირებაში, როდესაც, ორივე მხარე თავისი ხელისუფლების ლეგიტიმაციას დინასტიური ქორწინებებით ახდენდა. ამ შემთხვევაში ახალი საგვარეულო დინასტია კი არ ყალიბდებოდა, არამედ სიძე არსებული სამეფო საგვარეულოს ოჯახის წევრი და შესაბამისად, პოლიტიკური მემკვიდრე ხდებოდა. აღსანიშნავია, რომ ქართლის ცხოვრება მირიანამდე ყველა მეფეს ფარნავაზიანად მიიჩნევს.

სამეფო ხელისუფლების ქალის ხაზის გადაცემის, ერთ-ერთი ყველაზე ნათელი მაგალითია ქართლში მირიანის გამეფება. ლეონტი მროველის თანახმად, ის ირანის შაჰის შვილი იყო³ (ლეონტი მროველი 1955, 63). ქართლის მეფე ასფაგურის ასულზე, აბეშურაზე, ქორწინების შემდეგ ის ქართლის მეფე გახდა და, მიუხედავ იმისა, რომ აბეშურა ქორწინებიდან მალე გარდაიცვალა და მირიანმა ბერძენი ქალი, ნანა, შეირთო ცოლად, ის დარჩა ფარნავაზიანთა პოლიტიკური ხაზის მემკვიდრედ და ქართული პოლიტიკის გამტარებლად. ამ შემთხვევაშიც, სამეფო ხელისუფლება ცოლიდან ქმარზე გადავიდა. რამაც სათავე დაუდო ქართლში **ფარნავაზიან-ხოსროიანთა** დინასტიის მმართველობას. ამდენად, მირიანი და მისი მემკვიდრეები ფარნავაზიანთა პოლიტიკური მემკვიდრეები გახდნენ.

¹ მეფის პოლიტიკური მემკვიდრეობის საკითხს ვახუშტი ბაგრატიონი საქართველოს ზნე-ჩვეულებათა აღწერისას ეხება და აღნიშნავს „ხოლო ჩვეულება აქუნდათ ერთისა მეფისა მორჩილება ... შემდგომად მამისა ძე და არა სხუა გვარი; ... არავისა მონებდნენ თვინიერ მათთა ანუ წულთა ანუ ასულთაგან, რამეთუ არა დაეტევის წილი (ვახუშტი ბატონიშვილი 1973, 17).

² ქალის ფართე უფლებების პირველი ფაქტი ქართველთა ეთნარქის, ქართლოსის ცოლს უკავშირდება, რომელმაც ქმრის გარდაცვალების შემდეგ „განყენა ცოლმან ქართლოსისმან ხუთნივე იგი გმირნი, შვილნი მისნი“ (ლეონტი მროველი 1955, 8).

³ აღსანიშნავია, რომ „მოქცევაი ქართლისა“-ზე დაყრდნობით, ეს ცნობა ქართულ ისტორიოგრაფიაში არასანდოდ მიიჩნევა (ლორთქიფანიძე, მუსხელიშვილი, მეტრეველი 2012, 10), თუმცა მის სისწორეს ადასტურებს ვახუშტი ბაგრატიონი (ვახუშტი ბატონიშვილი 1973, 71)

ჩვ.წ. VI საუკუნე საკმაოდ რთული გამოდგა ქართლის სამეფოსთვის. 30-იან წლებში ირანმა ქართლში მეფობა გააუქმა და ქვეყნის მარზპანად საკუთარი მოხელე, არვანდ გუმნასპი დანიშნა (ლორთქიფანიძე, მუსხელიშვილი, მეტრეველი 2012, 80). თუმცა, სასანიანთა მოხელის მმართველობა ადგილობრივი დიდგვაროვნებისთვის სრულიად მიუღებელი აღმოჩნდა. მათ კარგად ისარგებლეს იმ დროს ბიზანტია-ირანის დაპირისპირებით და დახმარებისთვის კონსტანტინოპოლს მიმართეს. ჯუანშერის თანახმად, დიდგვაროვნებმა ბიზანტიის იმპერატორს სთხოვეს ქართლში ახალი მეფის დანიშვნა, თუმცა ხაზგასმით აღნიშნეს, რომ ახალი მეფე ფარნავაზიან-ხოსროიანთა გვარის წარმომადგენელი უნდა ყოფილიყო. როგორც ჩანს, ქართლში გაუქმებული მეფობის პირობებში, კონსტანტინოპოლი ერიდებოდა რადიკალური ნაბიჯების გადადგმას, რაც ირანთან ურთიერთობის ესკალაციას გამოიწვევდა და ამიტომ, ქართლში არა მეფის, არამედ ერისმთავრის თანამდებობის შემოღების ინიციატივით გამოვიდა. ეს თანამდებობა როგორც ბიზანტიისა და ირანისთვის, ასევე ქართველთა დიდგვაროვნებისთვის მისაღებ პიროვნებას უნდა დაეკავებინა. მოლაპარაკებების შედეგად, ქართლის ერისმთავრად შერჩეულ იქნა გუარამ ბაგრატიონი, რომელიც კურაპალატის ტიტულს ატარებდა და კლარჯეთისა და ჯავახეთის მმართველი იყო. ამავე დროს, დედის ხაზით, ის იყო ვახტანგ გორგასლის შვილიშვილი და შესაბამისად, ხოსროიანთა დინასტიას ეკუთვნოდა. „მაშინ კეისარმან აღასრულა თხოვნა მათი, და მოსცა მეფედ დისწული მირდატისი, ვახტანგის ძისა, ბერძნის ცოლისგან, რომელსა ერქუა გუარამ, რომელი მთავრობდა კლარჯეთსა და ჯავახეთს“ (ჯუანშერი 1955, 218). თუმცა, ნიშანდობლივია, რომ გუარამის დედა იყო ვახტანგ მეფის შვილი ბიზანტიელი ცოლისგან, შესაბამისად, იმ სამეფო ხაზის წარმომადგენელი, რომელიც, ქართული საისტორიო წყაროების თანახმად, ბიზანტიის მიმართ ლოიალურად იყო განწყობილი. „მიერთგან განიყვნეს ნათესავნი ვახტანგ მეფისანი. რამეთუ შვილნი დაჩისანი ჰმორჩილობდეს სპარსთა, ხოლო შვილნი მირდატისნი დაადგეს მორჩილებასა ბერძენთა“ (ჯუანშერი 1955, 207). როგორც ნათლად გამოჩნდა, ამ შემთხვევაშიც სწორედ ქალის ხაზის გადაცემულმა პოლიტიკურმა მემკვიდრეობამ შეასრულა გადაწყვეტილი ქართლის ერისმთავრად გუარამის დანიშვნის საკითხში. ამ გადაწყვეტილებამ უმნიშვნელოვანესი როლი ითამაშა საქართველოს ისტორიაში, რადგან ქვეყნის პოლიტიკურ არენაზე პირველად გამოჩნდა ბაგრატიონთა საგვარეულო.

იმ პერიოდში, სამხრეთ კავკასიაში არსებული პოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე, ბიზანტიაც და ირანიც მიესალმა ქართლში გუარამის მმართველობას. თუმცა, ნუმინატიკური მასალიდან ირკვევა, რომ ქართლი, ნომინალურად მაინც, ირანის შაჰის მორჩილებაში დარჩა (ბოგვერაძე 1973, 272-273). მიუხედავად ამისა, როგორც ჩანს, გუარამს საშინაო საქმეებში მოქმედების სრული თავისუფლება არ ჰქონდა: „და მეფობდა კეთილად და უმფოთველად. არამედ ერისთავნი ქართლისანი ვერ სცვალნა საერისთავოთა ამათთა, რამეთუ სპარსთა მეფისაგან და ბერძენთა მეფისაგან ჰქონდეს სიგელნი მკვდრობისთვს საერისთავოთა მათთა, არამედ იყვნეს მორჩილებასა გუარამ კურაპალატისასა“ (ჯუანშერი 1955, 221).

როგორც ჩანს, გუარამის ერისმთავრობა ხოსროიანებისთვისაც მისაღები იყო და ისინი თავის მამულში, უჯარმაში დამკვიდრდნენ: „და შვილნი ბაკურ მეფისანი, ნათესავნი დაჩისანი, ვახტანგის ძისანი, რომლისადა მიეცა მეფობა ვახტანგ მეფესა, იგინი დარჩეს კახეთს, და დაიპყრეს კუხეთი და ჰერეთი იორითგან, და დასხდეს უჯარმას, და იყვნეს მორჩილებასა გუარამ კურაპალატისა“ (ჯუანშერი 1955, 219).

გუარამის გარდაცვალების შემდეგ ქართლის მმართველი გახდა მისი ძე სტეფანოზი. სტეფანოზი თავისი პოზიციების განმტკიცებას შეეცადა და შიომღვიმის მონასტერს დაუპირისპირდა (ბოგვერაძე 1973, 273-274). ასევე, მცხეთის უკანა პლანზე გადაწევის ხარჯზე, თბილისის პოლიტიკურ ცენტრად აქცია: „ხოლო ამის სტეფანოზის-ზე მცხეთას მოაკლდებოდა და ტფილისის განმლიერდებოდა, არმაზი აღოჭრდებოდა კალა აშენდებოდა“ (ჯუანშერი 1955, 223). სტეფანოზის მმართველობის დროს დაიწყო სასტიკი დაპირისპირება დიოფიზიტურ და მონოფიზიტურ ეკლესიებს შორის, რამაც ქართული და სომხური ეკლესიების საბოლოო გაყოფა გამოიწვია (ბოგვერაძე 1973, 277). ამავე პერიოდს დაემთხვა არეულობები ბი-

ზანტიაში. იმპერატორ მავრიკიოსის მკვლელობის⁴ შემდეგ, სტეფანოზი სპარსელებს მიემხრო. მან სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწია თბილისთან მოსულ ჰერაკლე კეისარს, თუმცა, ბრძოლაში დაიღუპა. მის ნაცვლად ჰერაკლე კეისარმა ქართლის სათავეში ისევ ხოსროიანთა დინასტია დააბრუნა და მმართველად ადარნასე დანიშნა. სტეფანოზის შვილები, თავის მამულში, კლარჯეთში გაიქცნენ. ბიზანტიელებმა სპერი დაიპყრეს, ხოლო ქართლის ერისმთავრად ადარნასე დარჩა: „მაშინ კუალად წარიღეს ბერძენთა საზღვარი ქართლისა: სპერი და ბოლო კლარჯეთისა, ზღვისპირი. და შვილნი სტეფანოზისანი დარჩეს კლდეთა შინა კლარჯეთისათა, სხუა ყოველი ქართლი დაიპყრა ადარნასე ბაკურის ძემან მთავრობით, და მეფობისა სახელი ვერცა მან იკადრა. და ერისთავნი იგი თვსთვსსა საერისთაოსა შინა მკვდრობდეს შეუცვალებლად, და მორჩილებდეს ადარნასე მთავარსა“ (ჯუანშერი 1955, 226).

მიუხედავად იმისა, რომ ადარნასე დიდი ტერიტორიების მფლობელი გახდა, ქართლში მან ვერ შესძლო ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცება. ამდენად, ის ბიზანტიის ერთგულ მოკავშირედ დარჩა. როგორც ჩანს, მისმა შვილმა და მემკვიდრემ, სტეფანოზმა, ვერაფერი შეცვალა და მამის პრობიზანტიური პოლიტიკა გააგრძელა. სტეფანოზის მმართველობის პერიოდში, ქართლში არაბთა პირველი მარბიელი ლაშქარი გამოჩნდა. არაბული წყაროები დეტალურად აღწერენ ჰაბიბ იბნ მასლამას შემოჭრას ქართლში და ქართველთა ელჩობას არაბ მთავარსარდალთან. მოლაპარაკებების შედეგად, მხარეებმა გარკვეულ შეთანხმებას მიაღწიეს – ჰაბიბ იბნ მასლამამ ქართველებს ე.წ. დაცვის სიგელი გაუფორმა. ზავის მიუხედავად, დაიწყო სტეფანოზის წინააღმდეგ ქმედება, როგორც არაბი დამპყრობლების, ასევე ქართველი დიდებულების მხრიდან. სტეფანოზი წინ ვერ აღუდგა გარე და შიდა მტრების მხრიდან ერთობლივ შევიწროებას და შვილებთან, მირთან და არჩილთან, ერთად ეგრისში გაიქცა. ქართველი მემკვიდრის თქმით, სტეფანოზი ანაკოფიაში გარდაიცვალა (ჯუანშერი 1955, 235).

ქართული წყაროები მირს და არჩილს⁵ მურვან ყრუს ლაშქრობის თხრობისას მოიხსენიებს (ჯუანშერი 1955, 237), თუმცა, აქ ქრონოლოგიურ უზუსტობასთან გვაქვს საქმე⁶. მურვან ყრუს შემოსევასთან დაკავშირებული მოვლენები დეტალურად აქვს აღწერილი ჯუანშერს. ქართველი მემკვიდრე მოგვითხრობს საქართველოს ისტორიაში ერთ-ერთი ყველაზე სასტიკი დამპყრობლის, მურვან ყრუს შემოსევების შესახებ და აღწერს არაბთა ლაშქრის მიერ ქვეყნისა და მოსახლეობისადმი მიყენებულ საშინელ ზიანს (ჯუანშერი 1955, 233-238). ქართველი მემკვიდრეს თქმით, ჩრდილოეთ კავკასიის აოხრების შემდეგ, მურვან ყრუმ პირი ეგრისისკენ იბრუნა და ანაკოფიის ციხეს მიადგა, სადაც სტეფანოზის შვილები, არჩილი და მირი იყვნენ გამაგრებულები. ჯუანშერის ცნობით, ანაკოფიაში მისულ მურვან ყრუს, ქართველებმა

⁴ 602 წელს იმპერატორი მავრიკიოსი აჯანყებულებმა მოკლეს.

⁵ ქართლის ცხოვრების ერთ-ერთი ნუსხის გვიანდელი მინაწერების მიხედვით, არჩილი გამეფდა 668 წელს (ჯუანშერი 1955, 241, სქოლიო 2) ხოლო აწამეს 718 წელს (ლეონტი მროველი 1955ა, 245, სქოლიო 1). იგივე თარიღები ვახუშტი ბაგრატიონთანაც (ვახუშტი ბატონიშვილი 1973, 125-126).

⁶ აღსანიშნავია, რომ ქართველი მემკვიდრე სწორად იხსენიებს იმ ხალიფას სახელს, ვინც მურვან იბნ მუჰამედი (მურვან ყრუ) კავკასიაში გამოგზავნა. მურვან ყრუ მართლაც ჰიშამ იბნ აბდ ალ-მალიქის დროს გამოჩნდა სამხრეთ კავკასიაში. თუმცა, შემდგომი ქრონოლოგია გარკვეულ კითხვებს ბადებს. დასაშვებია, თუმცა, რთული წარმოსადგენია, რომ მურვან ყრუს ლაშქრობის დროს არჩილი და მირი ჯერ კიდევ ცოცხლები ყოფილიყვნენ, რადგან ჰაბიბ იბნ მასლამას ლაშქრობიდან მურვან ყრუს შემოსევამდე დაახლოებით 80 წელიწადი გავიდა. განსაკუთრებით დიდ ეჭვებს ბადებს ქართველი მემკვიდრის ცნობა იმის შესახებ, რომ არჩილ მეფემ მურვანის ლაშქრობიდან 12 წელიწადში შეირთო ცოლი და შვილები გააჩინა. ამ დროისთვის არჩილ მეფე ას წელს გადაცილებული მოხუცი იქნებოდა. ამდენად, სავარაუდოდ, არაბებს ეგრისზე მურვან ყრუმდეც ულაშქრიათ, თუმცა ეს არ გამორიცხავს იმას, რომ, შესაძლოა, მურვან ყრუსაც დაელაშქრა ეგრისის სამეფო. ქრონოლოგია არეულია ლეონტი მროველის მიერ დაწერილ წმინდა არჩილის წამებაშიც. ქართველი მემკვიდრეს მიხედვით, ქართლის მეფე არჩილი აწამა ვინმე ჭიჭინაუმ ძე მომადისამ, რომელიც მურვან ყრუს ლაშქრობიდან 50 წელიწადში შემოესია ქართლსა და კახეთს. წმინდა დავით და კონსტანტინეს წამებაში კი, მურვან ყრუ მოციქულ მუჰამედის დის წულად არის მოხსენიებული. ყველაფერი ეს მიუთითებს იმაზე, რომ მურვან ყრუს ლაშქრობებმა თავისი დაუნდობლობითა და გამანადგურებელი შედეგით, წარუშლელი კვალი დატოვეს ქართველთა მეხსიერებაში. ამდენად, სავარაუდოა, რომ მატანიეთა თუ აგიოგრაფიების ავტორები, არაბთა ყველა სისასტიკეს მურვან ყრუს მიაწერენ.

ბრძოლა გაუმართეს და სასტიკად დაამარცხეს არაბები (ჯუანშერი 1955, 237). ამის შემდეგ მეფე მირი მალევე გარდაიცვალა.

მიუხედავად არაბთა მოძალეობისა, როგორც ჩანს, არჩილ მეფემ თბილისის არაბულ ადმინისტრაციასთან გარკვეულ შეთანხმებას მიაღწია და მნიშვნელოვანი სამიწათმფლობელო რეფორმის ჩატარება შეძლო. ნიშანდობლივია, რომ არჩილის წინამორბედი მეფეები შეზღუდულები იყვნენ მიწების განაწილებასა და ახალი ერისთავების დანიშვნის საკითხში. სავარაუდოდ, არაბთა გაბატონების შემდეგ მდგომარეობა შეიცვალა და ქართლის მეფეებმა ქვეყნის შიდა ადმინისტრაციული მართვის სრული თავისუფლება მიიღეს. ჯუანშერი აღნიშნავს რომ, არჩილს ამ რეფორმის ჩატარება მისმა ძმამ, მირმა უანდერმა. ანდერძის მიხედვით, მირის ქალიშვილები ადგილობრივ დიდგვაროვნებზე უნდა გათხოვილიყვნენ და მზითვის სახით მათთვის მიწებზე უფლებები დაემტკიცებინათ. ქართველი მემკვიდრე სიტყვებიდან ვიგებთ, რომ არჩილისა და მირის წინაპრებში, ქალიშვილთა მითხოვება დიდგვაროვნებზე არ ყოფილა მიღებული, თუმცა, მეფეები და ერისმთავრები დიდგვაროვანთა ქალიშვილებს ირთავდნენ ცოლად. ტრადიციის შეცვლა გამოუვალი მდგომარეობით იქნა გამოწვეული.

მირის გარდაცვალების შემდეგ, არჩილმა ძმის ანდერძი აღასრულა და ძმის შვილები ქართველ დიდგვაროვნებს მიათხოვა (ჯუანშერი 1955, 241-243). ზოგიერთი ქართველი მეცნიერის აზრით, არჩილისა და მირის ეს ნაბიჯი ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტებით იყო გამოწვეული, ხოლო ერისთავებისთვის მიწების დარიგებით, არჩილმა ქართლის სამეფოს რამდენიმე პოლიტიკურ ერთეულად დაშლის პროცესი დააჩქარა (მესხია 1973, 20).

ამ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ შეიძლება ითქვას ის, რომ არჩილის ზეობის ხანაში ქართლის სამეფოში შიდა დაპირისპირება არ ჩანს. არაბთა შემოსევის მიუხედავად, სამეფო შედარებით ერთიანია და არჩილის ხელისუფლება, ამა თუ იმ ფორმით, მის მთელ ტერიტორიაზე ვრცელდება. ეს ნათლად ჩანს ერისთავებისთვის დამტკიცებული მიწების ჩამონათვლიდან. საგულისხმოა, რომ აღნიშნულ ჩამონათვალში ნახსენებია არაბთა კონტროლის ქვეშ მყოფი მიწები და თბილისიც კი⁷. ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმ მოსაზრებას, რომ არაბობის პირველ ეტაპზე დამპყრობლები მხოლოდ გადასახადების აკრეფით კმაყოფილდებოდნენ და ქვეყნის გამგებლობაში არ ერეოდნენ.

როგორც უკვე აღვნიშნე, არაბთა შემოსევის შემდეგ, ხოსროიანთა სამეფო კარი ანაკოფიაში გადავიდა და არჩილი სწორედ იქიდან განაგებდა ქვეყნის საქმეებს. აფხაზთა მთავარი ლეონი, დინასტიური ქორწინების შემდეგ, არჩილის ქართველ დიდგვაროვანთა რიგებში მოიხსენიება⁸. ამავე დროს, ჩანს, რომ არჩილს თან ახლავს ქართული ჯარიც, რადგან ქართველებმა არაბებს ეგრისში გაუმართეს ბრძოლა და დაამარცხეს კიდევ. არაბთა დამარცხების შემდეგ, არჩილი თავისუფლად გადავიდა კახეთში, სადაც აღმშენებლობითი სამუშაოები დაიწყო და პოლიტიკური პოზიციები გაიმყარა (ჯუანშერი 1955, 243-244). როგორც ჩანს, არჩილ მეფის აქტიურ მოღვაწეობაში, ქართლის არაბულმა ადმინისტრაციამ საფრთხე დაინახა. ლეონტი მროველის გადმოცემით, არჩილ მეფე, კახეთში მყოფ არაბ სარდალს, ვინმე ჭიჭნაუმს, მოლაპარაკებების მიზნით პირადად ეახლა. თუმცა, მიზანს ვერ მიაღწია და არაბების მსხვერპლი გახდა. საინტერესოა, რომ მოლაპარაკებების ჩაშლაში დიდი წვლილი მიუძღვის გარდაბნის გამუსლიმებულ მმართველს, რომელიც ხოსროიანების მიმართ მტრულად იყო განწყობილი, რადგან არჩილის პაპამ, ადარნასემ, მისი ბიძის მკვლელები შეიფარა. ამ პიროვნებამ, რომლის სახელიც წყაროებმა არ შემოგვინახეს, არაბ სარდალს უთხრა, რომ არჩილი მონაწილეობდა ეგრისში არაბთა დამარცხებაში და მან იცის, სად არის დამალული ხოსროიანთა სამეფო საგანძური და ჰერაკლე კეისრის მიერ ქართლში დატოვებული განძი. ამის შემდეგ ჭიჭნაუმმა არჩილს ქართლის მმართველად დამტკიცება და საგვარეულო საგანძურის შენარჩუნება შესთავაზა, თუ ქართლის მეფე მას ჰერაკლე კეისრის განძს

⁷ თბილისი, მანგლისის ხევი, მთიულეთი, ჯვარი და ხერკი არჩილმა უბოძა ჯუანშერ ჯუანშერიანს, რომელიც, როგორც არჩილ მეფის წამებიდან ირკვევა, იყო სწორედ ის ჯუანშერი, რომელმაც ვახტანგ გორგასლის ცხოვრება აღწერა.

⁸ იმ მთავართა შორის, რომლებსაც არჩილმა მირის ქალიშვილები მიათხოვა, ერთ-ერთი სწორედ ლეონია.

გადასცემდა და ისლამზე მოექცეოდა. ამ პირობებზე არჩილმა სასტიკი უარი განაცხადა, რის საპასუხოდაც არაბმა სარდალმა მეფის სიკვდილით დასჯა ბრძანა (ლეონტი მროველი 1955ა, 246-247).

მნიშვნელოვანია, რომ ანაკოფიაში გარდაცვლილი მირი მცხეთაში გადაასვენეს და სამთავროში დაკრძალეს (ჯუანშერი 1955, 241). სამწუხაროდ, ჩვენ არაფერი ვიცით სტეფანოზის დაკრძალვის ადგილის შესახებ. ხოლო რაც შეეხება არჩილ მეფეს, ქართველმა დიდგვაროვნებმა ის ნოტკორას მონასტერში დაკრძალეს (ლეონტი მროველი 1955ა, 248).

შიდა არეულობები ქართლის სამეფოში არჩილის მემკვიდრეების, იოანესა და ჯუანშერის ზეობის ხანაში დაიწყო და ამის გამომწვევი მიზეზები მურვან ყრუს ლაშქრობა⁹, სახალიფოში მიმდინარე სამოქალაქო ომი¹⁰ და ხაზართა განახლებული შემოსევები უნდა ყოფილიყო.

როგორც „მატიანე ქართლისა“ გადმოგვცემს, არჩილ მეფის შვილების დროს ქართლის მდგომარეობა საკმაოდ დამძიმდა. პირველ რიგში, აღსანიშნავია ის, რომ 764 წელს ქართლს ხაზარები შემოესივნენ. ქართულ წყაროებში ხაზარები ველურ და დაუნდობელ ხალხად არიან წარმოდგენილი: „სადა-იგი არს სადგური და საბანაკე მეთა მაგოგთაჲ, რომელ არიან ხაზარნი, კაც ველურ, საშინელ პირითა, მხეცისბუნება, სისხლისმჭამელ, რომელთა შჯული არა აქვთ“ (იოანე საბანისძე 1987, 453). ქართველი მემკვიდრეები მიხედვით, ხაზართა ხაკანმა არჩილ მეფის დის, შუმანის ცოლად შერთვა მოინდომა, რაც მას ქართლის ტახტზე პრეტენზიის გამოთქმის უფლებას მისცემდა, მაგრამ სასტიკი უარი მიიღო. უარის საპასუხოდ, განრისხებულმა ხაკანმა სამხრეთ კავკასიაში დიდძალი ჯარი გამოგზავნა, ჯუანშერი და შუმანი ტყვედ აიყვანა და ქართლი მოაოხრა. როგორც „ქართლის ცხოვრებიდან“ ირკვევა, გზაში შუმანმა სიცოცხლე თვითმკვლელობით დაასრულა, ხოლო ჯუანშერმა 7 წელიწადი ტყვეობაში გაატარა („მატიანე ქართლისა“ 1955, 249-250).

არჩილის მოწამეობრივი სიკვდილის შემდეგ, იოვანე, მისი დედა და ორი და ეგრისში დასახლდნენ. უნდა აღინიშნოს, რომ ჯუანშერის დედა სტეფანოზის ძმის, გუარამ კურაპალატის ასული, და შესაბამისად ხოსროიანთა გვარის წარმომადგენელი იყო¹¹. არჩილის მეუღლე და ჯუანშერის დედა ბიზანტიასთან დაახლოებული ოჯახის წარმომადგენელი იყო და მისი მამა კურაპალატის ტიტულს ატარებდა. არ გამოვიცხავ, რომ ჯუანშერისა და შუმანის დედას თავისი პოლიტიკური მიზნები ამომრავებდა და ის ბიზანტიასთან კავშირს ემხრობოდა. ამას არც ქართველი მემკვიდრეები მალავს, როდესაც ჯუანშერის დედის სიტყვებს გადმოგვცემს: „უკეთუ უღონო იქმნეს ყოფა ჩუენი, უმჯობეს არს, რათა შევიდეთ საბერძნეთად და მივმართოთ ქრისტიანეთა, ვიდრეღარა შეიგინოს შვილი ჩუენი წარმართთა მიერ“ („მატიანე ქართლისა“ 1955, 249).

„მატიანე ქართლის“-ას ცნობით, ხაზართა მარბიელმა ლაშქრობამ და ჯუანშერის ტყვეობამ ქართლს სავალალო შედეგები მოუტანა. ხოსროიანთა სამეფო დინასტიამ საბოლოოდ დაკარგა ძალაუფლება, ადგილობრივი მთავრები ერთმანეთის ქიშპობით იყვნენ დაკავებულები, ხოლო არაბებმა თბილისში პოზიციები გაიმყარეს („მატიანე ქართლისა“ 1955, 250).

⁹ ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, სწორედ მურვან ყრუს ლაშქრობას მოყვა თბილისის საამიროს დაარსება (სილაგაძე 1991, 107; ლორთქიფანიძე 1973, 494).

¹⁰ VIII ს-ის 40-იან წლებში სახალიფოს უზარმაზარ ტერიტორიაზე (ესპანეთიდან ინდოეთამდე) ბევრმა შიდა პრობლემამ იჩინა თავი. რელიგიურ თუ პოლიტიკურ ნიადაგზე მრავალი მცირე თუ საშუალო აჯანყებები დაიწყო. ერთ-ერთი ასეთი აჯანყება, რომელიც 747 წელს ხორასანში დაიწყო და „აბასიანთა რევოლუციის“ სახელითაა ცნობილი, ძალიან ფართო მასშტაბები მიიღო. ეს აჯანყება მალევე სამოქალაქო ომში გადაიზარდა, რის შედეგადაც, 749 წელს, სახალიფოს მმართველი დინასტია შეიცვალა და ხელისუფლებაში აბასიანთა საგვარეულო მოვიდა.

¹¹ ჯუანშერის მიხედვით: „შეირთო (არჩილმა - გ. ნ.) ცოლი ასული გუარამ კურაპალატისა, რომელი იყო შვილთაგან ვახტანგ მეფისა, ბერძნის ცოლისა ნაშობთა“. ანუ გამოდის, რომ არჩილმა საკუთარი ბიძაშვილი შეირთო ცოლად. აღსანიშნავია, რომ გუარამის ვაჟს, რომელიც მართავდა კლარჯეთსა და ჯავახეთს, ცოლად ჰყავდა მირის ერთ-ერთი ასული, ანუ საკუთარი ბიძაშვილის შვილი.

შიდა არეულობებში დიდი როლი ითამაშა ხოსროიანთა სამეფო დინასტიის მმართველობის დასრულებამ¹², რასაც მოგვიანებით სამი დამოუკიდებელი ქართული პოლიტიკური ერთეულის - ტაოსა და აფხაზეთის სამეფოების და კახეთის საქორეპისკოპოსოს - ჩამოყალიბება მოჰყვა. მომდევნო, ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ეს პოლიტიკური ერთეულები მუდმივ დაპირისპირებაში იყვნენ ჩართულნი. საბოლოოდ ეს დაპირისპირება ერთიანი ქართული სამეფოს ჩამოყალიბებით დასრულდა ბაგრატიონთა დინასტიით სათავეში.

საინტერესოა თვალი გავადენოთ იმ პროცესს, თუ როგორ მოხდა ფარნავაზიან-ხოსროიანთა დინასტიის ჩანაცვლება ბაგრატიონებით და რა პროცესები მიმდინარეობდა ამ პერიოდში. როგორც ჩანს, არაბული ადმინისტრაციის თანხმობით, არჩილი და მისი შვილი ჯუანშერი სრულად განაგებდნენ ქართლის სამეფოს ტერიტორიას და არჩილის მიერ გატარებული ადმინისტრაციული რეფორმა კარგად მუშაობდა. ერისთავები მეფის ერთგულები იყვნენ და არჩილს მხოლოდ კახეთში მოუწია ურჩი დიდგვაროვნების დამორჩილება, რაც წარმატებით განახორციელა კიდევ. ამ დროს ბაგრატიონები ქართლის სამეფოს სამხრეთ-დასავლეთ რეგიონებს განაგებდნენ. თუმცა, როგორც ჩანს, მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ძალას არ წარმოადგენენ, ან ცენტრალური ხელისუფლების ოპოზიციაში იყვნენ. ამ ვარაუდის გამოთქმის საშუალებას გვაძლევს ის ფაქტი, რომ არჩილმა ძმის არც ერთი ქალიშვილი არ მიათხოვა ბაგრატიონთა გვარის წარმომადგენელს.

ასევე საგულისხმოა არჩილის მეუღლისა და ჯუანშერის დედის, ხოსროიანთა გვარის წარმომადგენლის, რეაქცია იმ ფაქტზე, რომ მისმა შვილმა ბაგრატიონ ქალზე იქორწინა: „ხოლო ამან ჯუანშერ შეირთო ცოლად ნათესავი ბაგრატიონიანთა, ასული ადარნასესი, სახელით ლატავრი, და აბრალა დედამან მისმან მოყვანება მისი ცოლად“ („მატიანე ქართლისა“ 1955, 251). საინტერესოა ასევე, რომ არჩილს ეახლნენ ტარონის სომეხი ბაგრატიონების ნათესავები და ქართლის მეფემ მათ მიწები დაურიგა. თუმცა, მათ ასევე კარგი ურთიერთობა აქვთ კლარჯეთში მყოფ ქართველ ბაგრატიონებთან. ამას ადასტურებს ჯუანშერის ის ცნობა, სადაც მემატანე გვიამბობს ვინმე ადარნასე ბრმის ძმისშვილის, ბაგრატიონთა ნათესავის, ადარნასეს შესახებ, რომელიც მურვან ყრუს ტყვეობის შემდეგ კლარჯეთში, გუარამ კურაპალატის შვილებთან დამკვიდრდა, საიდანაც მოგვიანებით არჩილ მეფეს ეახლა და მიწების სანაცვლოდ მორჩილება აღუთქვა (ჯუანშერი 1955, 243). ქართლის სამეფოს დანაწევრება ჯუანშერის მოხუცებულობის პერიოდში დაიწყო და მისი გარდაცვალების შემდეგ დასრულდა.

ქართული წყაროების ცნობით, ჯუანშერის სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში, აფხაზეთის მთავრის, ლეონ I-ის ძმისა და ხაზართა ხაკანის ასულის შვილმა, ლეონ II-მ ხაზართა სამხედრო ძალის დახმარებით საბოლოოდ განდევნა ბიზანტიელები აფხაზეთიდან, დაიკავა ტერიტორიები აფხაზეთიდან ლიხის ქედამდე და თავი აფხაზთა მეფედ გამოაცხადა („მატიანე ქართლისა“ 1955, 251). როგორც ჩანს, ამ პერიოდში ბიზანტიელებმა აღადგინეს საკუთარი ძალაუფლება აფხაზეთის ტერიტორიაზე, რაშიც, სავარაუდოდ, მათ არჩილის მეუღლეს დაეხმარა. ამდენად, ლეონს, ხაზართა ხელშეწყობით, მათი განდევნა მოუწია. ამავე დროს, მეფის მორჩილებიდან გავიდნენ ბაგრატიონებიც და, სავარაუდოდ, არაბთა სამსახურში ჩადგნენ. ამაზე, შესაძლოა, მიუთითებდეს „მატიანე ქართლისა“-ს ერთი ცნობა: „არამედ სიცოცხლესავე ჯუანშერისსა იცვალა ადარნასე ბაგრატიონიანმან ნასამალი კლარჯეთისა, შავშეთისა, აჭარისა, ნიგალისა, ასისფორისა, არტანისა და ქუემოსა ტაოსა, და ციხეთაგანცა რომელნი ჰქონდეს შვილისშილთა ვახტანგ მეფისათა¹³ და წარვიდა ადარნასე კლარჯეთად და მუნ მოკუდა“ („მატიანე ქართლისა“ 1955, 251). არ არის გამორიცხული, რომ ადარნასემ აღნიშნული ტერიტორიები არაბებს გადასცა ნომინალური დამოუკიდებლობის სანაცვლოდ, ხოლო მისი შვილი, აშოტ კურაპალატი, მათ სამსახურში ჩააყენა. კახეთში ამ დროს წანართა

¹² ჯუანშერისა და იოანეს გარდაცვალების შემდეგ, ხოსროიანთა დინასტიამ საბოლოოდ დაკარგა პოლიტიკური ძალაუფლება და მათი შთამომავლები ისტორიულ ასპარეზზე აღარ ჩანან.

¹³ სავარაუდოდ აქ ვახტანგ გორგასალზეა ლაპარაკი, თუმცა გაურკვეველია, როდის დაიკავეს ბაგრატიონებმა ვახტანგის შთამომავალთა კუთვნილი მიწები. არ არის გამორიცხული, რომ ადარნასემ სწორედ იმიტომ დათმო აღნიშნული ტერიტორიები, რომ ისინი მას მემკვიდრეობით არ ეკუთვნოდა,

აჯანყებამ იფეთქა. მდგომარეობა უმართავი იყო, ამდენად, ეს რეგიონიც გამოეცალა ცენტრალურ ხელისუფლებას.

ჩვენ არაფერი ვიცით, დარჩათ თუ არა იოანეს, ან ჯუანშერს შთამომავლები, თუმცა ფაქტია, რომ ხოსროიანთა საგვარეულომ პოლიტიკური ძალაუფლება დაკარგა და ქართლის სამეფო სამ ძირითად პოლიტიკურ ერთეულად დაიყო. მიუხედავად ამისა, ქართლის სამეფოს გაერთიანებისთვის ბრძოლა გრძელდებოდა, რომელშიც აქტიურად მონაწილეობდნენ როგორც ბაგრატიონები, ასევე აფხაზთა მეფეები. ამ ბრძოლაში ყურადსაღებია აფხაზთა მეფეების ჩართულობა და დაპირისპირება, როგორც არაბებთან, ასევე კახეთის მმართველებთან. როგორც ჩანს, ისინი პრეტენზიას არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოზე აცხადებდნენ, არამედ მათი მთავარი მიზანი ქართლსა და კახეთში ბატონობა იყო.

საგულისხმოა, რომ აფხაზთა მეფეებს არასდროს გამოუთქვამთ პრეტენზია ბაგრატიონთა მამულებზე ტაოსა და კლარჯეთში. როგორც ჩანს, ისინი ხოსროიანთა ქართლის სამეფოს ყოფილ საზღვრებში აღდგენისთვის იბრძვიან. აქედან გამომდინარე შეიძლება გამოითქვას ვარაუდი, რომ აფხაზთა მეფეები საკუთარ თავს ხოსროიანთა პოლიტიკურ მემკვიდრეებად მიიჩნევდნენ. ლეგიტიმურობის მხრივ ხომ სწორედ მათ ეკუთვნოდათ ეს პრივილეგია, მას შემდეგ რაც ლეონ I-მა მირის ასული შეირთო ცოლად.

ჩვენ არაფერი ვიცით მირის სხვა ქალიშვილებისა და მათი მეუღლეების ბედის შესახებ. შესაძლოა, ისინი სწორედ არჩილის გარდაცვალების შემდეგ დაწყებულ არეულობას შეეწირნენ. თუმცა, ლეონის და შესაბამისად ხოსროიანთა, მემკვიდრეები გადარჩნენ და საგრძნობ ძალად იქცნენ.

სწორედ ამით შეიძლება აიხსნას ის ფაქტი, რომ ჯუანშერის სიცოცხლის უკანასკნელ წლებამდე, ლეონ II-ს თავი მეფედ არ გამოუცხადებია და ის აფხაზეთის მთავრად რჩებოდა. როდესაც ხოსროიანთა სამეფო გვარის წარმომადგენელი მოხუცდა, რა თქმა უნდა, მემკვიდრეობის საკითხი უნდა წამოჭრილიყო, სწორედ ამ დროს იმოქმედა ლეონმა, მან თავი აფხაზთა მეფედ და შესაბამისად ხოსროიანთა პოლიტიკურ მემკვიდრედ გამოაცხადა.

ხანგრძლივი დაპირისპირების შემდეგ მოხდა აფხაზთა სამეფო ოჯახისა და ბაგრატიონთა საგვარეულოს პოლიტიკური და დინასტიური გაერთიანება, როდესაც გურგენ ქართველთა მეფემ ცოლად შეირთო აფხაზთა მეფის ასული, გურანდუხტი. ამის შედეგად, მათი შვილი, ბაგრატ III, გახდა ორივე დინასტიის პოლიტიკური მემკვიდრე. ქართველთა მეფობა მან მამისგან მიიღო, ხოლო ხოსროიანთა მემკვიდრეობა კვლავ ქალის ხაზით გადავიდა და გურანდუხტის მხრიდან ერგო ბაგრატს. ამდენად, ბაგრატი გახდა ერთიანი საქართველოს ლეგიტიმური მეფე და დაასრულა ქართლში ბატონობისთვის მიმდინარე პოლიტიკური დაპირისპირება.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ფარნავაზის მიერ შექმნილმა ერთიანი საქართველოს იდეამ საუკუნეებს გაუძლო და ის დღემდე ძირითად პოლიტიკურ დოქტრინას წარმოადგენს. კიდევ ერთხელ მინდა ხაზგასმით აღვნიშნო, რომ საქართველოს ისტორიაში, ხელისუფლების ლეგიტიმაციის საკითხში პოლიტიკური მემკვიდრეობა უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებდა. მემკვიდრეობის გადაცემა კი, როგორც დავინახეთ, ხშირად ქალის ხაზით ხდებოდა.

მირიანისა და აბეშურას შემთხვევაში სამეფო ხელისუფლება ცოლიდან ქმარზე გადავიდა. რამაც სათავე დაუდო **ფარნავაზიან-ხოსროიანთა** დინასტიას. ხოლო ბაგრატ III-მ მემკვიდრეობის მიღების ლეგიტიმური უფლება დედისგან, გურანდუხტისგან მიიღო. ქალის სამეფო მემკვიდრეობის უფლების კიდევ უფრო ნათელი მაგალითებია თამარის და რუსუდანის ასვლა სამეფო ტახტზე, რომელთა შვილები - ლაშა-გიორგი და დავით ნარინი საქართველოს მეფეები გახდნენ.

საისტორიო წყაროებში კარგადაა ნაჩვენები, რომ პოლიტიკური მემკვიდრეობის ლეგიტიმურობის საკითხს მკაცრად იცავდნენ ჯერ ხოსროიანები და შემდეგ ბაგრატიონები.

ძლიერებისა, თუ უამიანობის დროს, პირდაპირ, თუ ფორმალურად, ქართული სამეფოს საჭეთმპყობელებად სწორედ ფარნავაზის პოლიტიკური მემკვიდრეები რჩებოდნენ.

ნიშანდობლივია, რომ ერთხელ ჩამოყალიბებული პოლიტიკური მემკვიდრეობის საკითხი არასოდეს ყოფილა დაყენებული ეჭვის ქვეშ და არავის უცდია მისი შეცვლა. სამეფო ტახტის უზურპაცია არ უცდიათ ოპოზიციაში მყოფ ისეთ ძლიერ საგვარეულოებსაც კი, როგორებიც სხვადასხვა დროს იყვნენ ბაღვაშები, ჯაყელები, ამილახვრები და სხვ. ერთადერთი გამონაკლისი შემთხვევაა, როდესაც აფხაზეთის ტახტი დროებით შავლიანთა საგვარეულომ დაიკავა. თუმცა, მათი მმართველობა დიდხანს არ გაგრძელდებულა. ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ, უმეტეს შემთხვევაში, ქართველი დიდგვაროვნებიც მკაცრად იცავდნენ ტრადიციით დადგენილ ლეგიტიმაციის წესებს. ასევე, ნიშანდობლივია, რომ მრავალი უცხო-ტომელი დამპყრობელი საქართველოს სათავეში ფორმალურად ტოვებდა სამეფო გვარის წარმომადგენელს. არეულობის ჟამს წარმომოხილი მცირე პოლიტიკური ერთეულების მეფე-მთავრებს კი არასდროს ჰქონიათ პრეტენზია ერთიანი საქართველოს მეფობაზე.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ფარნავაზის მიერ დაარსებული ქართული სამეფო დინასტიის ერთიანი პოლიტიკური ხაზი გაწყდა მხოლოდ 1801 წელს, როდესაც რუსეთის იმპერიამ საქართველოს ინტერვენცია მოახდინა და მეფობა გააუქმა. ერთიანი საქართველოს პოლიტიკური რეალობა 1921 წლის კონსტიტუციის მიღებით, დემოკრატიულ საფუძვლებზე იქნა აღდგენილი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ბოგვერაძე, ა. 1973. „ადრეფეოდალური ქართული სახელმწიფოები VI – VIII საუკუნეებში“. *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. II, 246-296. თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“.
- ვახუშტი ბატონიშვილი. 1973. „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“. *ქართლის ცხოვრება*, ტ. IV, დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, 39-893. თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“.
- იოანე საბანისძე. 1987. *ჰაბოს წამება*. ქართული მწერლობა. ტომი პირველი. თბილისი: „ნაკადული“.
- ლეონტი მროველი. 1955. „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“. *ქართლის ცხოვრება*. ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, 1-71. თბილისი: „სახელგამი“.
- ლეონტი მროველი. 1955ა. „წამება წმიდისა და დიდებულისა მოწამისა არჩილისი რომელი იყო მეფე ქართლისა“. *ქართლის ცხოვრება*. ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, 72-138. თბილისი: „სახელგამი“.
- ლორთქიფანიძე, მ. 1973. „ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოქმნა“. *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. II, 372-506. თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“.
- ლორთქიფანიძე, მ., მუსხელიშვილი, დ., მეტრეველი, რ. 2012. *საქართველოს ისტორია*. ტომი II, რედ. რ. მეტრეველი. თბილისი: პალიტრა L.
- „მატიანე ქართლისა“. 1955. *ქართლის ცხოვრება*. ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, 249-317. თბილისი: „სახელგამი“.
- მესხია, შ. 1973. „ადრე ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის ძირითადი პერიოდები“. *საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. II, 5-26. თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“.
- სილაგაძე, ბ. 1991. *არაბთა ბატონობა საქართველოში (არაბული ცნობების მიხედვით)*. თბილისი: „მეცნიერება“.

ჯუანშერი, 1955. „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“. *ქართლის ცხოვრება*, ტ. I, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, 139-244. თბილისი: „სახელგამი“.